

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ: 1920-1930-ТІ РОКИ

Досліджено діяльність українських політичних партій соціалістичного спрямування – Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) та Української соціал-демократичної партії (УСДП). З'ясовано місце національного питання в програмних документах даних партій. Прослідковано фактори, що вплинули на еволюцію поглядів досліджуваних партій щодо розв'язання національного питання.

Ключові слова: національне питання, політична партія, партійне будівництво, Західна Україна, українізація, соціалізм, соціал-демократія, ідеологія.

Исследована деятельность украинских политических партий социалистического направления – Украинской социалистически-радикальной партии (УСРП) и Украинской социал-демократической партии (УСДП). Выяснено место национального вопроса в программных документах данных партий. Проследованы факторы, которые повлияли на эволюцию взглядов исследуемых партий относительно решения национального вопроса.

Ключевые слова: национальный вопрос, политическая партия, партийное строительство, Западная Украина, украинизация, социализм, социал-демократия, идеология.

The research of the activity of ukrainian political parties of socialist bias, that is, Ukrainian Socialist Radical Party (USRP) and Ukrainian Socialist Democratic Party (USDP) has been made. The impotence of the national problem in the programme documents of above-mentioned parties has been stated. Factors influencing the evolution of the views of the parties under research concerning the solution to national problems has been investigated.

Key words: national question, political party, party development, Western Ukraine, Ukrainization, socialism, social democracy, ideology.

Актуальність проблеми. Процеси активного партійного будівництва в сучасній Україні поглиблюють зацікавленість науковців, політиків, широких кіл громадськості діяльністю українських політичних об'єднань минулого. Особливо цінним є досвід політичних партій, що склали багату та ідеологічно різношерстну партійно-політичну палітру Західної України в 1920-1930-ті рр. Цікавим є аналіз факторів, що впливали на еволюцію поглядів українських соціалістичних партій щодо розв'язання національного питання в контексті пошуку національної ідеї в сьогоднішній Україні, можливостей узгодження

ідеологічно-програмних партійних принципів із загальнонаціональним курсом розвитку.

Ступінь дослідженості проблеми. Окремі аспекти діяльності різних українських політичних партій Західної України 1920-1930-х рр. були предметом досліджень Ю. Сливки [10], І. Соляра [11], О. Зайцева [4] (парламентська діяльність), М. Швагуляка [16; 17] (проблеми міжпартійної консолідації). Діяльність УСДП у 1930-х рр. найбільш повно висвітлена у праці І. Райківського [8; 9]. У пропонованій постановці проблема досліджується вперше.

Виклад основного матеріалу. Специфікою українських політичних партій Західної України

1920-1930-х рр. було те, що функціонували вони в політичній системі не своєї, а Польської держави. Усі вони, незалежно від ідеологічного спрямування, до найбільш пріоритетних відносили національне питання, складовими якого визначали: 1) ставлення до політики Польської держави та, відповідно, оцінку становища українців краю; 2) можливість розв'язання його в рамках Польської держави; 3) ставлення до радянської України та процесів, що там відбувалися; 4) реалізація ідеї незалежності і соборності Української держави.

Попередницею Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) була Українська радикальна партія (УРП), що діяла в Галичині з епохи Австро-Угорської імперії. Після ухвали Ради Амбасадорів (рішення представників країн Антанти про входження Східної Галичини в склад Польської держави) 14 березня 1923 р. Українська радикальна партія констатувала, що дана ухвала не змусить український народ погодитися з поневоленням Східної Галичини, Волині, Підляшшя, Полісся й Холмщини та визнати новоутворені кордони. Осягнення повного соціалістичного визволення українського народу було неможливе, на думку з'їзду УРП 1 квітня 1923 р., без здобуття національної самостійності, «яка виявляється в можливості, даній робітничим масам кожної української етнографічної території, самим свobodно рішати про свою долю». Партія визнавала потребу спільного фронту всіх українських соціалістичних партій, які прагнули до державної самостійності українського народу в боротьбі з національним, соціальним і культурним поневоленням. УРП вважала «небезпечними ворогами» українського трудового народу Польщу, Румунію і Москву. Засуджували радикали польську владу за ведення політики за допомогою терору: «карних експедицій, трусів, тюрем, контрибуцій і побоїв, ніж в ніякій правовій державі непрактикованих...» [7, с. 56-57].

Після злиття в 1926 р. УРП і УПСР (Української партії соціалістів-революціонерів) Волині (до 1-ї світової війни Волинь знаходилася в складі Російської імперії) в одну партію – УСРП, кардинальних змін у програмі розв'язання українського питання не відбулося. Соціалісти-радикали свою партію називали національною і класовою, яка єднає тільки працюючих українців міста і села. УСРП у своїй програмі визнавала необхідність боротьби проти національного гніту на всіх українських землях. У ставленні до радянської України займала безкомпромісну позицію, вважаючи, що «“ради” селян і робітників – це є одна комедія, а в дійсності править той, хто має гармати і гроші, отже Москва» [7, с. 233].

Найзагальніше мету УСРП один з її лідерів Матвій Стахів визначив як соціальне і національне добро українського працюючого народу – «цебто соціальне й національне визволення українського працюючого народу від усякого визиску, утиску і несправедливості» [12, с. 83].

УСРП ставила розв'язання національного питання в нерозривному зв'язку із демократією. «Демократична ідея дає народові почуття повновартісної нації, рівновартісної однаково хочби з найбільшими чи наймогутнішими іншими націями світу» [12, с. 21] – підкреслював М. Стахів.

М. Стахів вважав, що УСРП розвивалась під впливом «ідеологічного соціалізму» [13, с. 8-9]. Виходячи з цього, він підкреслював, що «наш рух ґрунтується [...] на змаганні за рівне право для всіх. Нація має статися суспільством рівноправних людей, товаришів. Таким чином змагає соціалізм до переведення в життя моральної засади про братерську любов ближнього. Всі нації повинні мати рівні права на самостійний розвиток».

Слід зазначити, що українські політичні партії Західної України розглядали національне питання не в регіональному, а у всеукраїнському масштабі. Зрозуміло, що при такому баченні національного питання західноукраїнські партії корегували тактику політичної боротьби в залежності від того, у якому становищі перебували українці на всіх своїх етнічних територіях, та насамперед в УСРП. Так успіхи «українізації» в Радянській Україні в 1920-х рр. зумовили сильну «радянськостю» орієнтацію в західноукраїнському політикумі. Однак на початку 1930-х рр. ситуація докорінно змінюється. Згорання «українізації», тотальний наступ на українську культуру, масові репресії, примусова колективізація в УСРП викликають різко негативну реакцію в Західній Україні. Штучний голодомор 1932-1933 рр. остаточно поховав радянськостю орієнтації серед західноукраїнської громадськості. Цей фактор, зміни в міжнародній політиці, а також нова конституція Польщі та нове виборче законодавство 1935 р., які закріплювали поступову ліквідацію демократичного парламентаризму, спонукали найбільшу та найвпливовішу в Західній Україні партію – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) – до порозуміння та співпраці з польською владою (так звана політика «нормалізації» українсько-польських відносин).

УСРП не підтримала політику УНДО. Соціалісти-радикали рішуче засудили виборчий закон 1935 р. і закликали не брати участі у виборах 1935 р. до сейму і сенату. УСРП цю постанову прийняла із засадничих причин, а саме тому, що «на основі нової ординації селянські і робітничі маси (крім одиниць) позбавлені виборчого права до сенату, а при виборах до сейму маси виборців не мають практичної можливості поставити своїх незалежних кандидатів, до котрих український працюючий народ мав би повне довір'я» [2, 1935, 20 червня]. Окрім того, сам факт порозуміння із авторитарним режимом, як і можливість участі у виборах на основі антидемократичного виборчого законодавства, рішуче відкидалися як

несумісні із програмними засадами УСРП [2, 1935, 20 лютого].

УСРП не могла через ідеологічний фактор співпрацювати з УНДО. Зокрема, головна управа партії 15 лютого 1936 р. ствердила, що політика польського урядового табору незмінно суперечила інтересам українського народу, використовуючи при цьому політичне становище українських «буржуазно-клерикальних груп» [2, 1936, 18 лютого].

Водночас УСРП підтримувала негативну реакцію на події в радянській Україні.

26 грудня 1935 р. на Красвій конференції УСРП прийнято резолюції програмного характеру, у яких констатовалося, що «український працюючий народ знаходиться в сучасну пору в тяжкій політичній положенні, позбавлений рішачого голосу в справі самостійного уладження свого національного життя» [2, 1936, 4 січня].

Сборницькі устремління партії можна побачити в тому, що чимало резолюцій присвячено процесам, що відбувалися в Наддніпрянщині. В одному із пунктів виразно стверджено, що УСРП, відкидаючи всяку терористичну систему правління, різко «...п'ятнує ганебний урядовий терор комуністичної Москви, котра особливо на Україні винищує українських культурних робітників та свідомих селян і робітників» [2, 1936, 4 січня]. УСРП закликала українських селян, робітників і всіх поступових громадян до змагань проти всякого роду реакції, диктатури, темноти й насильства, за вільну незалежну демократичну Україну, у якій би були забезпечені духовні та матеріальні ресурси українського працюючого люду, його добробут і дальший розвиток у напрямі до здійснення найвищого ідеалу соціальної справедливості [2, 1935, 6 січня]. Для цього 29-30 грудня 1934 р. на з'їзді делегатів УСРП разом з УСДП, УСДРП і УПСР (дві останні партії діяли в середовищі української еміграції) утворено Український соціалістичний блок як перший етап повного об'єднання українського соціалістичного руху.

В оцінці політики Польщі на Західній Україні соціалісти-радикали не відрізнялися від більшості українських політичних партій. Так, Михайло Матчак у промові в сеймі 5 лютого 1935 р. зазначив: «Вся практична діяльність польської влади на українських землях змагає до розбиття національної єдності українського народу. У тій цілі ведеться політику відмежовування Волині і Полісся від Східної Галичини, Холмщини від Волині, а на Лемківщині творить адміністрація окремих народ «лемків» [2, 1935, 8 лютого].

М. Матчак заперечив твердження, що політика УСРП орієнтується на нову війну проти радянської Росії, що українці будують свої надії на «новій інтервенції». Один з лідерів УСРП виразно ствердив: «український селянин і український робітник був і є проти всякої збройної інтервенції сусідів. Український народ вірить, що він здобуде волю без «допомоги» сусідів і сам

власними силами упорядкує свої справи» [2, 1935, 8 лютого].

Сусідом УСРП по лівоцентристському табору Західної України була Українська соціал-демократична партія (УСДП), що функціонувала ще з австрійської доби.

З усталенням польського окупаційного режиму УСДП пішла шляхом пошуку нової орієнтації. Під тиском знизу представників «нового покоління» УСДП стала на пробільшовицькі позиції, орієнтуючись на радянську Україну, у якій бачила основу для будівництва незалежної соборної Української соціалістичної держави. Переломним моментом політичної еволюції УСДП була партійна нарада 14-15 січня 1922 р., на якій вона вперше офіційно поставила вимогу возз'єднання всіх західноукраїнських земель з УСРР. Важливу роль у визначенні політики УСДП відіграв VI з'їзд партії, що відбувся у Львові 18 березня 1923 р. На початку з'їзду була прийнята «Декларація з'їзду УСДП про Східну Галичину», у якій партія засудила рішення від 14 березня 1923 р.: «Незважаючи на всі ухвали капіталістичного імперіалізму український пролетаріат нашої країни вважає себе одним цілим пролетаріатом нашої матері Радянської Соціалістичної України і Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [21, арк. 6].

У виступі «Міжнародне політичне становище і УСДП» один з лідерів партії М. Парфанович підкреслив, що в змаганнях капіталістичного Заходу і соціалістичного Сходу останнє слово за пролетаріатом, а тому УСДП «мусить стати на шлях чисто класових інтересів і всі питання розв'язувати тільки з цієї точки зору» [20, арк. 13]. На основі виступу М. Парфановича з'їзд прийняв «резолюцію в справі сучасного політичного становища», у якій УСДП проголосила, що «визволення пролетаріату як із соціальної, так і національної неволі є немислимим в рамках капіталістичного устрою і ... об'єднання всіх українських земель в одну соціалістичну радянську республіку в союзі з існуючими вже соціалістичними радянськими республіками може наступити тільки після перемоги пролетаріату над буржуазією» [18, арк. 51].

Аналіз практичної діяльності й ідеологічних засад УСДП, партійної преси дозволяє зробити висновок, що УСДП фактично перетворилася в легальну прибудову КПСГ (з жовтня 1923 р. – Комуністична партія Західної України (КПЗУ), яка використовувала її легальні можливості для поширення комуністичних ідей.

Перехід УСДП в ліворадикальний табір викликав занепокоєння окупаційної влади. Переконавшись, що поодинокі репресії не дають бажаних результатів, а розширення впливу УСДП може стати небезпечним для держави, Міністерство внутрішніх справ Польщі 19 грудня 1923 р. постановило «ліквідувати УСДП на території всієї держави у зв'язку з виразно комуністичним напрямом діяльності як самої

партії, так й організацій і товариств, які перебувають під її впливом» [22, арк. 6]. Ліворадикальне крило УСДП після розгрому партії увійшло до нелегальної КПЗУ.

Національне визволення УСДП пов'язувала із здійсненням соціалістичної революції, класовим інтернаціоналізмом та возз'єднанням західно-українських земель з Радянською Україною в складі Союзу РСР, тобто вона виступила за пріоритет інтернаціонального і соціального, що відповідало ідеям КПЗУ, Комінтерну. Перехід більшості УСДП на комуністичну платформу з властивою їй вульгаризацією класового підходу і догматичними тенденціями завдав шкоди єдності національно-демократичних сил у боротьбі проти окупації Західної України.

Аналізуючи заходи щодо відбудови УСДП, треба визнати, що українська соціал-демократія в той час не мала помітного впливу на суспільно-політичне життя. Відомий радикал І. Макух вважав, що «не комуністичний провід УСДП... залишався цілком нечинним аж до 1928 р. ...» [6, с. 363]. На думку громадсько-політичного діяча і письменника А. Крушельницького, лідери УСДП діяли «цілий ряд літ без низових членів...» [21, с. 105]. Газета «Діло» слушно робила висновок, що підготовка УСГ «Вперед» «до віднови українського соціалістичного руху була дуже слаба...» [3, 1928, 27 вересня].

Відновлювальний з'їзд УСДП відбувся у Львові 8-9 грудня 1928 р. у формі засідання Українського соціалістичного конгресу. Відкриваючи його М. Ганкевич підкреслив: «Нашою метою є український соціалізм і незалежність українського робітничого руху, ... з'єднана Українська соціалістична республіка в сім'ї вільних соціалістичних республік інших народів» [19, арк. 1, 2].

У доповіді «Проект програми і організаційного статуту» В. Темницький різко засудив політику більшовиків, вважаючи, що шляхом насилля «не можна насадити нового ладу», «на Радянщині до справжнього соціалізму дуже далеко. Там тільки капіталістичний лад у своїх початках». Підкреслювалося, що комуністи вели до розбиття робітничого руху в Галичині, «не створили нової масової партії, тільки розбили нашу». І все ж, вбачаючи в УСРР основу для будівництва української державності, він виступив «проти усякої інтервенції на Радянську Україну з якого-небудь боку».

У доповіді засуджено діяльність «українських міщанських партій». Оскільки робітник був «рівночасно пролетарем і українцем», ідея створення одноцілого національного Фронту ставила українське робітництво «на службу капіталістично-клерикальній реакції». На засіданні з'їзду 9 грудня 1928 р. у дискусії з політичного питання, В. Темницький ствердив, що на радянській Україні через насилля, «револьверами» повалений капіталізм і «заведено ними новий лад. А це належало завести, як казав Маркс, еволюційно». Водночас УСДП не повинна «поборювати, але

критикою справити соціалістичне будівництво на Україні» [19, арк. 10]. «Обстоюючи принцип самостійної, соціалістичної, соборної української республіки, не погоджуючися з централістичними зусиллями і диктатом Москви, – підкреслювала резолюція, – український пролетаріят мусить стояти в обороні радянської України, вважаючи, що її упадок погрожує поворотом до влади чорної реакції, яка не побоїться вернути до давніх царських метод супроти українського народу» [15]. В. Темницький пояснював, що нація мала «різні суспільні кляси» і йшла «невпинно клясова боротьба». У зв'язку з цим він визнав неможливим існування «понадклясової всенародної солідарності» [1, 1931, травень].

Загалом, УСДП виступала за створення Української соціалістичної держави. Ставлення до радянської України УСДП ґрунтувала на платформі грудневого з'їзду 1928 р. Лінію партії в цьому питанні чітко визначив В. Темницький. З одного боку, він визнав, що «український пролетаріят з жахом і боєм глядить на те все, що в сектантським засліпленню твориться по тім боці Збруча», і політика більшовиків не мала «нічого спільного з соціалізмом, але є його яким запереченням та профанацією». З другого боку, підкреслювалося, що робітництво повинно засудити капіталістичний лад, який готував «інтервенційний похід проти Радянського Союзу в інтересі міжнародного капіталізму...» [14]. Наприкінці 1920-х рр. УСДП не пододала радянським настроїв.

У 1930-х рр. УСДП під впливом політичного процесу в Радянській Україні змінює свою позицію. Крах політики українізації, масові репресії, примусова колективізація та штучний голодомор в УСРР остаточно розвіюють радянським ілюзії українських соціал-демократів. VII партійний конгрес УСДП 4 березня 1934 р. у Львові підтримав лінію на зближення УСДП з українськими соціалістичними партіями та консолідацію національно-демократичних сил. Ухвала конгресу про вступ УСДП до Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу вказала на підтримку міжнародного соціалістичного руху.

Соціал-демократи разом з іншими крайовими політичними партіями брали участь у підготовчих нарадах Всеукраїнського Національного Конгресу, чим засвідчили бажання консолідуватись з ними навколо ідеї незалежності і соборності України. Однак вищезгадувана політика «нормалізації» УНДО викликала рішуче заперечення в лавах УСДП. Соціал-демократи як альтернативу ВНК разом з УСРП, УСДРП й УПСР 29-30 грудня 1934 р. висловили вже згадану вище ідею Українського соціалістичного блоку, котра, однак, не мала якогось подальшого організаційного оформлення. УСДП не поділяла ідеї польсько-українського порозуміння, висловленої націонал-демократами, вважаючи, що воно відображає інтереси не «цілого українського народу, а тільки буржуазно-клерикальних партій» [9, с. 48]. Разом

з тим, УСДП виразно відмежувалася від комуністичного табору [9, с. 51].

У середині 1930-х рр. соціал-демократи розгорнули боротьбу проти посилення загрози фашизму і комунізму на міжнародній арені. Партія послідовно виступала проти політики польського уряду в національному і соціальному питанні.

Внаслідок поглиблення протиборства в українському політичному таборі УСДП почала тісніше взаємодіяти з ППС. Вимогу національно-територіальної автономії на етнографічних українських землях у Польщі, котру підтримали польські соціалісти, УСДП висувала, як правило, на спільних з ППС святкуваннях 1 травня [8, с. 39].

VIII конгрес УСДП 17 березня 1937 р. у Львові бачив розв'язання національного питання шляхом розвитку українського соціалістичного руху. Політична резолюція конгресу закликала «до боротьби з диктатурою, фашизмом і реакцією», звернула особливу увагу на виступ «проти московської націоналістичної диктатури» та «нищення всіх проявів українського національного життя в УРСР та Польщі» [22, арк. 13].

Висновок. Таким чином, українські політичні партії Західної України соціалістичного спрямування – УСРП та УСДП – розглядали національне питання як одне із найпріоритетніших. Для цих партій лівоцентристського табору цінності соціал-демократії були не менш важливі, ніж національні. Тому розв'язання національного питання УСРП та УСДП ставили в сукупності із вирішенням соціальних проблем, у нерозривному зв'язку із демократією. У 1920-х рр. УСДП, перейшовши, по-суті, у ліворадикальний табір, пов'язувала національне визволення із здійсненням соціалістичної революції, класовим інтернаціоналізмом та возз'єднанням західно-українських земель з Радянською Україною в складі Союзу РСР. У 1930-х рр., позбувшись радянським ілюзіям, УСДП, фактично, солідаризувалася з програмною позицією УСРП щодо ідеї самостійної соборної Української держави із соціально-справедливим устроєм. Обидві партії рішуче засуджували політику щодо українців як Польщі, так і СРСР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батьківщин. – Львів. – 1935.
2. Громадський голос. – Львів. – 1922-1939.
3. Діло. – Львів. – 1928-1939.
4. Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.) // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 72-84.
5. Крушельницький А. Західно-українське політичне життя // Нові шляхи. – 1930. – Л. 10. – С. 105.
6. Макух І. На народній службі. – Детройт, 1958. – 226 с.
7. Резолюції першого повоєнного з'їзду Української радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Т. 2. – [Б.м.]: Сучасність, 1983. – С. 56-57.
8. Райківський І.Я. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії в II Речі Посполитій // Людина і політика. – Київ – Харків – Донецьк, 2002. – № 5. – С. 35-46.
9. Райківський І.Я. Українська соціал-демократична партія (1928-1939). – Івано-Франківськ – 1995. – 66 с.
10. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). – К.: Наук. думка, 1985. – 271 с.
11. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925-1928). – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. – 72 с.
12. Стахів М. Демократія, соціалізм та національна справа. – Львів: Накл. Гром. голосу, 1936. – 43 с.
13. Стахів М. До джерел нашої сили. Замітки до основних думок програми УСРП. – Львів: Накл. Гром. голосу, 1936. – 13 с.
14. Темницький В.І. Травень // Професійний вісник. – 1930. – травень.
15. У конгрес // Вперед. – 1929. – 20 січня.
16. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919-1939) // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77-82.
17. Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Львів, 1993. – 52 с.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України у м. Києві (ЦДАГОУ), фонд 6 (Центральний комітет Компартії Західної України 1917-1936 рр.), оп. 6-1, спр. 76,
19. ЦДАГОУ, фонд 6, оп. 6-1, спр. 470.
20. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДАУ), ф. 205 (Прокуратура апеляційного суду), оп. 1, спр. 427.
21. ЦДАУ, ф. 205, оп. 1, спр. 539.
22. Державний архів Львівської області, ф. 271 (Дирекція поліції, м. Львів, 1920-1939), оп. 1, спр. 291.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Гетьманчук М.П.;
кандидат політичних наук, доцент Турчин Я.Б.